

УДК 159.9:316.6:32

Владислав ВОЛОБУСВ

доктор філософії з освітніх, педагогічних наук,

Національна академія

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

<https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>

e-mail: volobuevvladislavit@gmail.com

Ігор ТОМКІВ

кандидат педагогічних наук, професор,

Національна академія

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

<https://orcid.org/0000-0001-9136-0228>

e-mail: omio60@gmail.com

СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПРОЦЕДУРАХ ЯК ЧИННИК СТАВЛЕННЯ ДО ІСНУЮЧОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

У публікації представлено результати емпіричного аналізу ролі процедурної справедливості у формуванні ставлення громадян до функціонування чинної політичної системи. Дослідження було зосереджене на виявленні зв'язків між суб'єктивним сприйняттям процедурної справедливості в політичному просторі, оцінкою економічного стану держави та установками щодо наявної політичної системи.

У межах дослідження було емпірично перевірено дві гіпотези. Отримані результати засвідчили, що віра у можливість впливу на політичні рішення, а також досвід неупередженого й шанобливого ставлення з боку представників влади виступають суттєвими предикторами ставлення до політиків і політичних інститутів. Повторюваність виявлених закономірностей у різні часові періоди та за використання різних дослідницьких інструментів свідчить про їхню емпіричну стійкість і надійність.

Ключові слова: процедурна справедливість; політична система; економічне становище країни; політичні інститути; політичні рішення.

Vladyslav VOLOBUIEV, Ihor TOMKIV

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

JUSTICE IN THE PROCEDURES AS THE FACTOR OF ATTITUDES TOWARDS THE CURRENT POLITICAL SYSTEM IN THE COUNTRY

The paper deals with the results of the empirical investigation of the role of the procedural justice in shaping citizens' attitudes towards the current political system. The investigation focused on the interrelations among the perceived procedural justice within the political domain, subjective evaluations of the national economic context, and overall the attitudes towards existing political institutions. The central assumption was the fact that abiding the principles of procedural justice in the political processes contributes to more favorable evaluations of the political system, with this effect being particularly salient among individuals who assess the country's economic situation negatively. Thus, the procedural justice was

conceptualized as a mechanism capable of partially mitigating the adverse influence of economic hardship on the political attitudes.

The study empirically examined two hypotheses. The first one posited a positive association between the perceived procedural justice and attitudes towards the political system. The second one hypothesized a moderating effect of outcome evaluations, suggesting that the strength of this association would increase as the perceptions of outcome positivity – operationalized through assessments of the national economic situation – decline.

The procedural justice was defined as the citizens' perceptions of whether the conduct of political actors and institutions conforms to the established norms of justice in decision-making processes, whereas the perceived outcome positivity referred to the subjective judgments about the country's economic conditions. The obtained results indicated that the perceived procedural justice – manifested in beliefs about one's capacity to influence political decisions and experiences of impartial and respectful treatment by public authorities – constitutes a significant predictor of attitudes towards the politicians and political institutions.

Keywords: procedural justice; political system; economic situation of the country; political institutions; political decisions.

<https://doi.org/10.31891/PT-2026-1-22>

Стаття надійшла до редакції / Received 20.02.2026

Прийнята до друку / Accepted 17.03.2026

Опубліковано / Published 26.03.2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

© Волобуєв Владислав, Томків Ігор

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У процесі життєдіяльності індивіди перебувають у безперервній взаємодії з іншими людьми. Рівень задоволеності такою взаємодією істотно впливає на характер ставлення до партнерів по спілкуванню та готовність підтримувати й розвивати відповідні відносини. Саме тому у наукових дослідженнях значну увагу приділяють аналізу чинників, що зумовлюють суб'єктивну оцінку якості міжособистісної та соціальної взаємодії. Зокрема, низка дослідників акцентує увагу на ролі позитивності результату та справедливості процесу взаємодії [24].

Загалом емпіричні дані свідчать, що люди демонструють вищий рівень задоволеності тими формами взаємодії, які завершуються сприятливими для них наслідками (наприклад, отриманням значної матеріальної винагороди) та водночас сприймаються як такі, що відповідають принципам справедливості. Дотримання норм справедливості набуває особливої ваги в оцінюванні взаємодій, що відбуваються у межах бізнес-структур, а також у функціонуванні правових і політичних інститутів.

У подібних соціальних системах взаємодія, як правило, має асиметричний характер: суб'єкти, наділені вищим рівнем влади та повноважень – так звані «авторитети» (зокрема керівники організацій, працівники правоохоронних органів, судді, обрані або призначені політичні діячі), – ухвалюють рішення та здійснюють управлінський або регулятивний вплив щодо осіб із нижчим владним статусом – «рядових учасників» (співробітників установ, осіб, які зазнали правопорушень або підозрюються у їх вчиненні, а також громадян держави загалом). Саме в таких умовах питання справедливості процедур і результатів взаємодії набуває ключового значення для формування довіри та легітимності соціальних інститутів.

Аналіз досліджень та публікацій

Результати аналізу наукових джерел свідчать про те, що дослідженню питання справедливості присвячено праці багатьох вітчизняних та іноземних дослідників. Так, наприклад, питання еволюції поглядів на справедливість у вимірі психологічної науки розглядає Д. Матвеев [3]; уявлення про справедливість як складову політико-правової свідомості особистості досліджує З. Сіверс [4]; аксеологічний підхід до справедливості як індикатора правового і політичного розвитку розглядає В. Горбатенко [1]; питанню щодо поняття справедливості в контексті політико-правового забезпечення повоєнної відбудови України присвятили свою доробку А. Коваленко та І. Кресіна [2]; А. Шуліка досліджує особливості розуміння політичної справедливості в концепції Дж. Роулза [5] та ін.

Загалом поняття справедливості досліджується крізь призму державного та суспільного устрою, політичних процесів, економічних відносин, системи правосуддя, міжособистісної комунікації, виховних практик та інших сфер суспільного життя.

Дж. У. Тибо, Л. Уокер і Р. Тайлер виокремлюють два види справедливості: справедливість результату і справедливість процесу. Справедливість результату містить дистрибутивну (розподільну) справедливість, яка втілюється у розподілі матеріальних ресурсів (наприклад, грошей, можливостей, привілеїв), і ретрибутивну (каральну) справедливість, яка втілюється у покаранні за порушення норм (догани, штрафи тощо). Справедливість процесу або, як її частіше називають, процедурна справедливість стосується правил і процедур, у межах яких «авторитети» розподіляють ресурси між «пересічними учасниками» [23; 26].

Численні дослідження показали, що дотримання процедурної справедливості впливає на ставлення до «авторитетів», їхніх рішень та

організацій, в яких вони працюють. Наприклад, метааналізи досліджень, проведених у правовому контексті, продемонстрували, що чим вище громадяни оцінюють справедливість дій поліцейських і суддів, тим сильніше вони задоволені взаємодією із представниками правових інститутів, тим більш законними вважають дії цих представників, тим більше згодні із прийнятими рішеннями і тим більше готові співпрацювати із поліцією і судами у майбутньому [7; 8]. Крім того, метааналізи досліджень, проведених в організаціях, показали, що чим вище співробітники оцінюють справедливість дій керівників, тим позитивніше вони сприймають окремих співробітників і організацію у цілому, тим більше задоволені діяльністю керівників, тим краще виконують власні професійні обов'язки, тим більше готові продовжувати роботу у своїй організації і тим менше думають про звільнення, коли організація переживає «важкі часи» [10; 11; 12; 30]. І нарешті, аналогічні закономірності було виявлено у політичному контексті [17]. Однак дотримання процедурної справедливості взаємодіє із позитивністю результату: люди звертають більшу увагу на справедливість процесу винесення рішення, коли результат невідомий або несприятливий для них. Більш того, дотримання процедурної справедливості здатне компенсувати негативний вплив поганого результату [9]. Ця закономірність добре вивчена у діловому, але не у політичному контексті.

Оцінюючи ступінь процедурної справедливості соціальної взаємодії, індивіди спираються на певну систему нормативних орієнтирів. Упродовж останніх п'ятдесяти років у наукових дослідженнях було запропоновано кілька типологій, спрямованих на систематизацію таких норм [11; 18; 23; 26]. Кожна з них охоплює сукупність правил, що регулюють як процес ухвалення рішень, так і характер ставлення суб'єктів влади до осіб, на яких ці рішення спрямовані. Попри відмінності у кількості виділених норм та специфіці контекстів їх застосування (зокрема організаційного, правового чи політичного), запропоновані класифікації ґрунтуються на близьких за змістом принципах.

Так, у дослідженнях справедливості в організаційному середовищі Колкітт та його колеги [12] запропонували розрізняти власне процедурну, інформаційну та міжособистісну справедливість. Процедурна справедливість у вузькому значенні охоплює правила, дотримання яких забезпечує учасникам можливість впливати на процес ухвалення рішень і гарантує відсутність упередженості з боку керівництва. Інформаційна справедливість пов'язана з нормами, що передбачають надання повної, достовірної та своєчасної інформації

щодо процедур і підстав прийняття рішень. Міжособистісна справедливість, у свою чергу, стосується вимог до коректного, ввічливого й шанобливого ставлення з боку осіб, наділених владними повноваженнями, до підлеглих або інших учасників взаємодії.

Водночас у межах аналізу правових і політичних процесів Тайлер [27] сформулював чотири ключові норми процедурної справедливості: можливість висловлення позиції (участь осіб, щодо яких ухвалюється рішення, у процесі його прийняття); нейтральність (безсторонність і чесність суб'єкта, що ухвалює рішення); повага (шанобливе ставлення до учасників взаємодії); надійність або доброзичливість (орієнтація на інтереси та добробут тих, кого стосується рішення). У такій інтерпретації перші дві норми переважно корелюють із процедурною та частково інформаційною справедливістю, тоді як норма поваги відповідає міжособистісному виміру справедливості, виокремленому в моделі Колкітта.

У сучасних емпіричних дослідженнях сприйманої процедурної справедливості застосовують два основні типи вимірвальних запитань. У межах першого підходу респондентам пропонують оцінити, наскільки процедура взаємодії відповідає заздалегідь визначеним нормативним критеріям. У другому випадку вимірювання має більш узагальнений характер: учасників дослідження просять або розмістити процедуру на шкалі від «абсолютно несправедливої» до «повністю справедливої», або висловити ступінь згоди з твердженням на кшталт «процедура була справедливою». Відповідно, у першій ситуації оцінювання здійснюється на основі параметрів, запропонованих дослідниками, тоді як у другій – респонденти спираються на власні уявлення та інтуїтивні критерії процедурної справедливості.

Проблематика процедурної справедливості привертає значну увагу науковців, які досліджують політичні процеси. Узагальнення наукових джерел дозволяє виокремити два провідні підходи до її аналізу в політичному контексті. Перший із них зосереджений на характеристиках політичних інститутів. У межах цього підходу вивчається взаємозв'язок між інституційною організацією політичної системи та ставленням громадян до неї [11; 18; 21]. Зокрема, аналізу підлягають способи формування органів влади (через вибори чи призначення), репрезентативність виборчих механізмів щодо інтересів різних соціальних груп, процедури ухвалення ключових політичних рішень (через представницькі органи або пряме волевиявлення), а також рівень корупції та інші інституційні параметри. Представники цього напрямку виходять із припущення, що громадяни демонструють більш

прихильне ставлення до тих політичних систем, у яких інститути функціонують відповідно до принципів процедурної справедливості.

Другий підхід акцентує увагу на суб'єктивних сприйняттях і оцінках громадян. Дослідники, які працюють у його межах, аналізують зв'язок між індивідуальними уявленнями про процедурну справедливість і ставленням до політичної системи загалом. Зазвичай на першому етапі учасників просять оцінити процедурну справедливість дій окремих представників влади (наприклад, мера, депутата, глави держави) або діяльність колегіальних органів управління. На наступному етапі вимірюється ставлення респондентів до цих посадових осіб, інституцій, які вони представляють, ухвалених ними рішень, а також рівень готовності до різних форм політичної участі, зокрема електоральної активності чи участі в протестних акціях.

Дослідження, здійснені в руслі другого підходу, переконливо свідчать про наявність зв'язку між сприйманою процедурною справедливістю, ставленням до окремих представників державної влади та політичних інститутів, а також готовністю громадян до різних форм політичної активності. Так, у межах одного з нещодавніх метааналізів, що охоплював дані шістдесяті дев'яти вибірок [22], було встановлено, що вищі оцінки процедурної справедливості асоціюються з більш позитивним ставленням до політиків, політичних інститутів і політичної системи загалом у представників різних вікових груп і в країнах із різними типами політичних режимів – як демократичних, так і авторитарних. Окрім того, інший метааналітичний огляд показав, що низьке сприйняття справедливості входить до переліку чотирьох ключових чинників, які підвищують імовірність участі громадян у політичних протестах. Водночас слід зазначити, що у дослідженнях, включених до цього метааналізу, не здійснювалося чіткого розмежування між процедурною справедливістю та справедливістю результату. У зв'язку з цим неможливо однозначно визначити, чи негативний зв'язок між сприйманою справедливістю та протестною активністю зумовлений особливостями процедур ухвалення рішень, чи радше сприйняттям несправедливого розподілу винагород і покарань.

Значна частина науковців розглядає оцінку процедурної справедливості як універсальний детермінант, що впливає на ставлення людей у різних соціальних контекстах і за різних умов. Проте інші дослідники наголошують на контекстуальній зумовленості цього впливу, вважаючи, що взаємозв'язок між сприйманою процедурною справедливістю та оцінками осіб або організацій варіює залежно від позитивності результату. Для інтерпретації такої взаємодії вони

звертаються до низки теоретичних підходів [9], серед яких провідне місце посідають теорія особистого інтересу та теорія цінності групи.

Відповідно до теорії особистого інтересу [22], учасники соціальної взаємодії орієнтовані на досягнення максимально вигідного для себе результату, прагнучи оптимізувати власне становище як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. При цьому очікування позитивних змін у майбутньому здатне пом'якшувати негативні емоційні реакції на поточні невдачі: індивід, який зазнав несприятливого результату, реагує на нього менш різко за умови віри у можливість покращення ситуації з часом. Дотримання процедурної справедливості сприяє формуванню такого довгострокового оптимізму у «пересічних учасників» взаємодії. Саме тому особи, які отримали несприятливий результат, надають більшої ваги справедливості процедур, ніж ті, для кого результат виявився позитивним.

Згідно з теорією цінності групи [25], індивіди надають значної ваги своїм відносинам із соціальними групами, організаціями та суспільними інститутами, оскільки ці зв'язки забезпечують задоволення базових психологічних потреб, зокрема потреби у позитивній самооцінці та чіткій соціальній ідентичності. Справедливі процедури сприяють задоволенню потреб у самоповазі та належності, що зменшує залежність оцінок від безпосередньої позитивності результату. Натомість несправедливі процедури перешкоджають реалізації цих потреб, унаслідок чого увага індивідів зсувається на безпосередній результат і його вигідність у конкретній ситуації.

Переважаюча частина емпіричних робіт, присвячених аналізу взаємозв'язку між сприйнятою процедурною справедливістю та позитивністю результату, виконувалася в організаційному контексті – зокрема під час розв'язання професійних завдань у лабораторних експериментах або безпосередньо на робочому місці. Узагальнення результатів таких досліджень у межах метааналізу засвідчило, що сприйнята справедливість процедур має більш виражений зв'язок із реакціями осіб, які отримали несприятливий результат (наприклад, низьку винагороду), порівняно з тими, для кого результат був позитивним [9]. За рахунок цього дотримання принципів процедурної справедливості здатне пом'якшувати або частково нейтралізувати негативні психологічні наслідки небажаного результату.

Водночас упродовж останніх років з'являються емпіричні свідчення аналогічної взаємодії між оцінкою результату та процедурною справедливістю і в політичній сфері. Так, аналіз даних Європейського соціального дослідження [19; 20] показав, що більш ефективне функціонування економіки у поєднанні зі справедливим

ставленням з боку представників влади асоціюється з більш позитивним ставленням громадян до політиків і вищим рівнем задоволеності станом демократії. Водночас було виявлено модераційний ефект економічної ситуації: за умов економічного спаду зв'язок між сприйнятою процедурною справедливістю дій влади та ставленням до політичної системи ставав суттєво сильнішим.

Подібні закономірності зафіксовано й в іншому дослідженні, у межах якого респонденти оцінювали процедурну справедливість діяльності соціальних служб (системи охорони здоров'я, догляду за дітьми, підтримки людей похилого віку тощо), якість наданих послуг та рівень довіри до політичних інститутів, зведений у загальний індекс довіри до парламенту, уряду й політичних партій [14]. Отримані результати засвідчили, що як справедливість процедур, так і задоволеність результатами роботи соціальних служб позитивно пов'язані з рівнем політичної довіри. Водночас вплив процедурної справедливості виявився більш значущим у ситуаціях низької задоволеності результатами. Таким чином, процедурно справедливі дії органів влади виконують компенсаторну функцію, частково згладжуючи негативний ефект неефективної роботи соціальних інституцій та складної економічної ситуації.

Наявні емпіричні дані свідчать про те, що процедурна справедливість перебуває у взаємозв'язку зі суб'єктивною оцінкою позитивності результату. Водночас аналіз попередніх робіт дозволяє виокремити низку суттєвих обмежень, які ускладнюють узагальнення отриманих висновків. По-перше, переважна більшість досліджень здійснювалася в організаційно-діловому середовищі, де учасники виконували чітко окреслені завдання, безпосередньо взаємодіяли з носіями влади у форматі особистого контакту та отримували або не отримували індивідуальну винагороду. Натомість у політичному контексті, який істотно відрізняється за умовами та механізмами взаємодії, емпіричних робіт значно менше. У таких ситуаціях громадяни часто отримують інформацію про діяльність представників влади опосередковано – через соціальне оточення або засоби масової інформації, а характер і наслідки політичних рішень не завжди є однозначно позитивними чи негативними для конкретної особи.

По-друге, значна частина наявних досліджень була проведена у європейських країнах із демократичними політичними режимами, що обмежує можливість екстраполяції результатів на інші політичні контексти. Питання про те, чи зберігається виявлений зв'язок між процедурною справедливістю та ставленням до політичної системи в умовах авторитарних режимів, залишається відкритим. Нечисленні

порівняльні дослідження, присвячені цій проблематиці, дали суперечливі результати. З одного боку, було встановлено, що процедурна справедливість асоціюється з позитивнішим ставленням до політичної системи в країнах із різними типами політичного устрою [17]. З іншого боку, у демократичних державах зв'язок між оцінкою процедурної справедливості та рівнем політичної довіри виявляється більш інтенсивним, ніж в авторитарних системах.

По-третє, значні методологічні обмеження пов'язані з використанням даних міжнародних опитувань, які зазвичай застосовуються у масштабних порівняльних дослідженнях. Такі інструменти не були спеціально розроблені для вимірювання сприйнятої процедурної справедливості, що змушує дослідників використовувати спрощені показники та поєднувати різнорідні за змістом індикатори. Наприклад, у згаданому дослідженні [19; 20] під сприйнятою неупередженістю розумілися оцінки неупередженості судової системи та рівня свободи виборів, під сприйнятою повагою – ступінь, до якого уряд пояснює власні рішення, а показник надійності фактично зводився до довіри до парламенту.

Зазначені методологічні та концептуальні обмеження були враховані під час планування й реалізації цього дослідження, що дозволило більш адекватно операціоналізувати ключові змінні та уточнити характер взаємозв'язків між ними.

Формулювання цілей статті

Мета статті – вивчення взаємозв'язку між процедурною справедливістю у політичній сфері, економічним становищем країни та ставленням до існуючої політичної системи.

Виклад основного матеріалу

У межах емпіричного дослідження було сформульовано та перевірено дві основні гіпотези. Перша з них передбачала наявність прямого позитивного зв'язку між процедурною справедливістю та ставленням громадян до політичної системи. Друга гіпотеза ґрунтувалася на припущенні про модерацийний ефект оцінки результату: очікувалося, що за умов нижчої суб'єктивної оцінки результату взаємозв'язок між процедурною справедливістю та ставленням до політичної системи буде більш вираженим. У цьому дослідженні під сприйнятою процедурною справедливістю розумілося уявлення респондентів про відповідність або невідповідність дій політичних акторів і інституцій принципам справедливих процедур,

тоді як позитивність результату операціоналізувалася через оцінку економічного стану держави.

Для емпіричної верифікації сформульованих гіпотез дослідження було реалізовано у форматі трьох незалежних вимірювань, проведених у різні часові інтервали. У межах кожного виміру застосовувалися відмінні інструменти оцінювання як суб'єктивної оцінки результату (зокрема, сприйняття економічної ситуації або рівень занепокоєння можливими економічними ризиками), так і процедурної справедливості (оцінювання дій окремих політичних діячів або функціонування політичних інститутів). Такий дизайн дозволив перевірити часову стабільність виявлених ефектів і їх відтворюваність за використання альтернативних методичних підходів.

У першому вимірюванні було задіяно 193 респонденти: 100 чоловіків та 93 жінки, середній вік яких склав 39,4 року. Під час другого заміру було опитано 237 респондентів (160 чоловіків і 77 жінок), середній вік яких склав 39,5 років. У третьому вимірюванні взяли участь 190 респондентів (93 чоловіки та 97 жінок) середнім віком 39,6 років. Таким чином загалом дослідженням було охоплено 620 осіб (353 чоловічої та 267 жіночої), усі три вибірки були однорідними за віковими та гендерними показниками. Усі учасники надавали інформовану згоду на участь у дослідженні в онлайн-форматі. Збір персональних даних, які могли б ідентифікувати респондентів, не здійснювався. Опитувальний інструментарій включав шкали для вимірювання сприйнятої процедурної справедливості, суб'єктивної оцінки економічного становища країни та ставлення до політичної системи. З метою контролю рівня залученості респондентів до опитування до анкети було включено спеціальні контрольні запитання на уважність.

У вимірах 1 і 2 використовувалося таке питання: «Нижче перераховано кілька параметрів, за якими країни відрізняються між собою. Наскільки, на вашу думку, ці особливості виражені в Україні?». Для розрахунку показника сприйнятої процедурної справедливості використовувалося п'ять критеріїв: «рівень корупції» (процедурна справедливість/нейтральність); «верховенство права і рівність усіх громадян перед законом» (процедурна справедливість/нейтральність); «політичні свободи (свобода зібрань, вираження переконань і можливість створення політичних об'єднань)» (процедурна справедливість/право голосу); «незалежність і свобода ЗМІ» (процедурна справедливість/право голосу); «чесність і конкурентність виборів» (процедурна справедливість/право голосу і нейтральність). Для відповіді використовувалася 7-бальна шкала (від 1 – дуже слабо до 7 – дуже сильно). При розрахунку загального показника пункти 2-5

розглядалися як прями, а пункт 1 – як зворотний ($\alpha_1 = 0,90$, $\alpha_2 = 0,89$). Крім того, у вимірах 1 і 3 використовувався опитувальник, який складався з одинадцяти пунктів: п'ять пунктів відображали процедурну справедливість, три пункти – міжособистісну справедливість і три пункти – інформаційну справедливість. Респондентів просили вказати ступінь згоди або незгоди з тим, що українські політики дотримуються цих принципів при спілкуванні із громадянами. Використовувалася 7-бальна шкала (від 1 – повністю не згоден до 7 – повністю згоден). Під час аналізу було розраховано загальний індекс ($\alpha_1=0,97$, $\alpha_3=0,98$).

У першому та другому вимірах застосовувалося вже згадане запитання, спрямоване на оцінювання характеристик, за якими держави можуть відрізнитися між собою: «Нижче наведено низку параметрів, за якими країни різняться між собою. Наскільки, на Вашу думку, ці характеристики є притаманними Україні?». У межах цього аналізу увага зосереджувалася на показнику «рівень економічного розвитку». Відповіді фіксувалися за семибальною шкалою, де 1 відповідало мінімальній вираженості ознаки, а 7 – максимальній.

Окрім цього, у першому та третьому вимірах було використано окреме запитання для оцінювання сприйманої економічної загрози. Респондентам пропонувалося визначити, якою мірою їх непокоїть те, що в Україні вже мають місце або можуть виникнути в найближчій перспективі певні економічні явища чи події. Оцінювання здійснювалося за шкалою від 1 («зовсім не турбує») до 5 у першому вимірі або до 7 у третьому вимірі («дуже сильно турбує, викликає страх»). Для формування інтегрального показника враховувалися відповіді на два пункти: «зростання цін і зниження рівня життя населення» та «економічна криза, скорочення виробництва». У процесі обробки даних було обчислено загальний індекс сприйманої економічної загрози, який продемонстрував задовільні показники внутрішньої узгодженості ($\alpha_1 = 0,82$; $\alpha_2 = 0,88$).

З метою комплексного аналізу ставлення респондентів до політичної системи було використано три взаємодоповнювальні індикатори: загальне виправдання політичної системи, емоційне ставлення до неї та рівень довіри до політичних інститутів. Оцінювання виправдання системи здійснювалося за допомогою методики, що включала п'ять тверджень, спрямованих на виявлення загального ставлення респондентів до соціально-політичних процесів у країні. Учасники визначали ступінь згоди з кожним твердженням за семибальною шкалою (від 1 – «повністю не згоден» до 7 – «повністю згоден»); усі пункти мали пряме кодування.

Для вимірювання емоційного компонента ставлення до політичної системи респондентам пропонувалося відповісти на запитання: «Якою мірою ви відчуваєте такі емоції, коли замислюєтеся над політичною системою, що функціонує в сучасній Україні?». Оцінювалася інтенсивність переживання трьох позитивних емоцій (радість, гордість, ентузіазм) і трьох негативних (обурення, відраза, презирство) за семібальною шкалою – від 1 («практично або зовсім не відчуваю») до 7 («відчуваю дуже сильно»). Показники позитивних емоцій розглядалися як прямі, тоді як негативні емоції кодувалися у зворотному напрямі.

Довіра до політичних інститутів вимірювалася за допомогою трьох тверджень. Респондентам пропонувалося оцінити ступінь довіри до трьох державних політичних інститутів: президента, уряду і парламенту. Вони оцінювали рівень довіри за 7-бальною шкалою (від 1 – повністю не довіряю до 7 – повністю довіряю). Усі пункти були прямими.

Для перевірки факторної структури показників ставлення до політичної системи було проведено конфірмаційний факторний аналіз у статистичному середовищі Jamovi. Отримані результати свідчать про прийнятну відповідність теоретичної моделі емпіричним даним: CFI = 0,95–0,97; TLI = 0,94–0,96; RMSEA = 0,08–0,10; SRMR = 0,04. З огляду на це в подальшому аналізі використовувався інтегральний індекс ставлення до політичної системи, який продемонстрував високий рівень внутрішньої узгодженості ($\alpha_1 = 0,96$; $\alpha_2 = 0,96$; $\alpha_3 = 0,96$). Обробка результатів здійснювалася у статистичному пакеті Jamovi. Описова статистика та кореляції подано у табл. 1.

Таблиця 1

Описові статистика і кореляції

Шкала	Перимірни	M	SD	1	2	3
<i>Замір 1 (перша частина)</i>						
1-7	1. Справедливість інститутів	3,28	1,41	–		
1-7	2. Сприйнятий економічний розвиток	3,82	1,44	0,711	–	
1-7	3. Ставлення до політичної системи	3,87	1,44	0,808	0,673	–
<i>Замір 2</i>						
1-7	1. Справедливість інститутів	3,23	1,38	–		
1-7	2. Сприйнятий економічний розвиток	3,73	1,48	0,724	–	
1-7	3. Ставлення до політичної системи	3,73	1,48	0,674	0,454	–
<i>Замір 1 (друга частина)</i>						
1-7	1. Справедливість інститутів	3,51	1,41	–		
1-5	2. Економічний розвиток	4,04	0,85	–0,404	–	
1-7	3. Ставлення до політичної системи	3,84	1,45	0,868	–0,415	–
<i>Замір 3</i>						
1-7	1. Справедливість інститутів	3,55	1,55	–		
1-7	2. Сприйнятий економічний розвиток	5,33	1,55	–0,353	–	
1-7	3. Ставлення до політичної системи	3,70	1,52	0,861	–0,410	–

Примітка. Усі кореляції є значущими на рівні 0,001.

Вони свідчать про те, що сприйнята процедурна справедливість політиків (вимірювання 1, перша частина і вимірювання 3) і політичних інститутів (вимірювання 1, друга частина і вимірювання 2) були позитивно пов'язані зі ставленням до існуючої політичної системи. Крім того, сприйманий рівень економічного розвитку був позитивно пов'язаний з ним, а економічні страхи – негативно.

Перевірка висунутих гіпотез здійснювалася за допомогою лінійного регресійного аналізу, результати якого наведено в таблиці 2. У всіх вимірюваннях було виявлено, що суб'єктивна оцінка рівня економічного розвитку позитивно пов'язана зі ставленням до політичної системи, тоді як економічні побоювання виступають негативним предиктором цього ставлення. Крім того, як справедливість політичних інститутів, так і оцінка справедливості поведінки політиків загалом позитивно прогнозують ставлення до чинної політичної системи, що підтверджує гіпотезу 1. Водночас встановлено, що сила зв'язку між сприйнятою процедурною справедливістю та ставленням до політичної системи залежить від суб'єктивної оцінки економічної ситуації. Зокрема, цей зв'язок є більш вираженим серед респондентів, які оцінюють економічний розвиток країни як низький і водночас відчують високий рівень економічної загрози. За умов позитивної оцінки економічної ситуації та низького рівня економічних страхів зазначений ефект послаблюється, що підтверджує гіпотезу 2.

Таблиця 2

Регресійний аналіз

Перемінні	b	
	Замір 1	Замір 2/3
Intercept	0,291***	0,168*
Справедливість інститутів (BCI)	0,672***	0,701***
Економічний розвиток (СЕР)	0,185***	0,181***
BCI * ВЕР	-0,066***	-0,061***
Adjusted R ²	0,676	0,717
Intercept	2,012***	1,897***
Справедливість політиків (BCPI)	0,832***	0,817***
Економічна загроза (СЕЗ)	-0,085***	-0,127***
BCPI * ВЕЗ	0,032***	0,028**
R ²	0,758***	0,756

Примітка. *** - p<0,001, ** - p<0,01, * - p<0,05.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отримані результати засвідчують, що процедурна справедливість відіграє важливу роль у формуванні ставлення громадян

до політичної системи, особливо в умовах негативного сприйняття економічної ситуації. Процедурна справедливість у цьому контексті може розглядатися як компенсаторний механізм, який частково нівелює деструктивний вплив економічної нестабільності на політичні установки.

Хоча аналогічні за тематикою дослідження вже проводилися в інших країнах, представлене дослідження має низку принципових відмінностей. По-перше, більшість попередніх робіт реалізовувалися в організаційно-діловому контексті та були зосереджені на міжособистісній взаємодії з конкретними носіями влади, тоді як у цьому випадку аналіз здійснювався на макросоціальному рівні – у межах функціонування політичної системи держави загалом. По-друге, у ранніх дослідженнях для оцінювання сприйнятої процедурної справедливості нерідко застосовувалися спрощені інструменти, які не завжди адекватно відображали складність відповідних теоретичних конструктів. Натомість у цьому дослідженні було використано дві різні, концептуально обґрунтовані методики вимірювання процедурної справедливості у політичному контексті, а також комплексний інструментарій для оцінювання ставлення до політичної системи, що інтегрував як когнітивні, так і емоційні компоненти.

Отримані результати засвідчили, що суб'єктивна оцінка економічного становища держави має позитивний зв'язок зі ставленням громадян до політичної системи. Така закономірність узгоджується з висновками міжнародних емпіричних досліджень, відповідно до яких більш сприятливе сприйняття ефективності національної економіки супроводжується вищим рівнем довіри до політичних інститутів [27; 28]. Значущість цього чинника впливає з так званого «раціонального» підходу до аналізу політичної довіри, згідно з яким громадяни схильні підтримувати й довіряти тим політичним системам, які, на їхню думку, функціонують в інтересах суспільства та окремого індивіда.

Водночас результати дослідження свідчать, що справедливість дій політиків і політичних інститутів також позитивно пов'язана зі ставленням до політичної системи, причому внесок цього чинника виявився більш вагомим, ніж вплив суб'єктивної оцінки економічної ситуації. Отримані дані узгоджуються з результатами метааналітичних оглядів [17] та міжнародних опитувань [19; 20], проведених переважно в країнах із демократичними політичними режимами. Це дозволяє розглядати процедурну справедливість якщо не як універсальний, то принаймні як широко поширений детермінант ставлення громадян до представників влади та політичних інститутів.

Крім того, було виявлено взаємодію між оцінкою процедурної справедливості та сприйнятим станом економіки. Зокрема, зв'язок між процедурною справедливістю та ставленням до політичної системи є більш вираженим у тих респондентів, які негативно оцінюють економічну ситуацію в країні, порівняно з тими, хто сприймає її як відносно сприятливу. Цей результат узгоджується з даними метааналізів у сфері організаційної психології [9] та з обмеженою кількістю політичних досліджень, здійснених у європейських країнах [14; 19; 20], що свідчить про відносну універсальність виявленого ефекту. Проведене дослідження розширює розуміння соціально-політичних процесів, характерних для сучасного українського суспільства. Водночас отримані результати демонструють, що судження громадян України підпорядковуються тим самим психологічним закономірностям, які виявляються у жителів європейських держав. Додатковий аналіз не виявив систематичних відмінностей у характері зв'язків між сприйнятою процедурною справедливістю, оцінкою економічного стану та ставленням до політичної системи серед представників різних соціально-демографічних груп.

У більш широкому сенсі це означає, що, з одного боку, відкрита публічна дискусія з гострих соціальних, економічних і політичних питань, а також проведення вільних і конкурентних виборів можуть супроводжуватися зростанням критичних оцінок на адресу влади та посиленням поляризації суспільних поглядів. З іншого боку, наявність у громадян реальних можливостей відкрито висловлювати власну позицію, впливати на процес ухвалення політичних рішень, а також гарантії рівності прав і шанобливого ставлення з боку представників влади створюють умови, що сприяють збереженню стабільності політичної системи навіть за складних економічних обставин.

Отримані результати засвідчують, що процедура справедливості – зокрема переконання у можливості впливу на ухвалення політичних рішень, а також досвід неупередженого й шанобливого ставлення з боку представників влади – є значущим предиктором ставлення громадян до політиків і політичних інститутів. Відтворюваність цієї закономірності в різні часові періоди та за застосування різних вимірювальних інструментів свідчить про її емпіричну стабільність. Водночас дослідження має низку обмежень, які окреслюють напрями подальших наукових пошуків:

У більшості наукових доробках процедурна справедливість розглядається як унітарний конструкт, що зумовило використання узагальнених індексів у цьому дослідженні. Однак дані метааналізів у

сфері організаційної справедливості свідчать про те, що окремі складові справедливості процесу по-різному пов'язані з оцінками та поведінковими реакціями індивідів [11]. Відтак перспективним є диференційований аналіз щодо співвідношення різних компонентів процедурної справедливості із ставленням до політичної системи у площині оціночної модифікації економічної ситуації в країні;

В емпіричних дослідженнях політичної процедурної справедливості зазвичай аналізується сприйняття справедливості на одному рівні влади – місцевому або центральному. У межах цього дослідження респондентам пропонувалося оцінювати справедливість або політичних факторів загалом, або політичних інститутів у цілому, без чіткого розмежування рівнів управління. Це відкриває можливість для подальших досліджень, спрямованих на порівняння того, як справедливість впливає на ставлення до представників місцевої та центральної влади і чи варіює цей вплив залежно від оцінки економічного стану країни;

У дослідженні не фіксувалося, яким саме суб'єктам респонденти приписують відповідальність за виникнення та подолання економічних проблем. Можна припустити, що негативна оцінка економічної ситуації посилює зв'язок між процедурною справедливістю та ставленням до політичної системи передусім у тих випадках, коли відповідальність за економічні труднощі приписується чинній владі. Відповідно, подальші дослідження можуть зосередитися на ролі атрибуції відповідальності у взаємодії між процедурною справедливістю та оцінкою результатів;

Дослідження було проведено не у експериментальній площині, а у крос-секційному форматі. З одного боку, це дозволило зафіксувати актуальні оцінки респондентів у конкретний історичний момент, проте, з іншого боку, обмежило можливість формулювання однозначних причинно-наслідкових висновків. У майбутніх доробках доцільним є застосування експериментальних або квазіекспериментальних підходів, зокрема шляхом маніпулювання уявленнями про справедливість дій політиків чи політичних інститутів (наприклад, через опис гіпотетичних політичних акторів, які дотримуються або порушують норми справедливості) та/або через варіювання інформації про економічний стан країни.

Література

3. 1. Горбатенко В.П. Справедливість як індикатор правового і політичного розвитку: аксіологічний підхід. *Політичне життя*. 2025. С. 5-12.
4. 2. Коваленко А., Кресіна І. Поняття справедливості в контексті політико-правового забезпечення повоєнної відбудови України. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Політологія*. № 20. 2025. С. 16-23.
5. 3. Матвеев Д.О. Справедливість у вимірі психологічної науки. *Наукові записки. Серія : Психологія*, (1). 2023. С. 45-51.
4. Сіверс З.Ф. Уявлення про справедливість як складова політико-правової свідомості особистості. *Юридична психологія*, № 1. 2015. С. 32-42. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_1_5.
6. 5. Шуліка А. А. Особливості розуміння політичної справедливості в концепції Дж. Роулза. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 1(1-2). 2018. С. 129-135.
6. Agostini, M., van Zomeren, M. Toward a comprehensive and potentially cross-cultural model of why people engage in collective action: A quantitative research synthesis of four motivations and structural constraints. *Psychological Bulletin*, Vol. 147, 7, 2021. P 667-700.
7. Anderson, C. J., Tverdova, Y. V. Corruption, political allegiances, and attitudes toward government in contemporary democracies. *American Journal of Political Science*, Vol. 47, 1. 2003. P. 91-109.
8. Bolger, P. C., Walters, G. D. (2013). The relationship between police procedural justice, police legitimacy, and people's willingness to cooperate with law enforcement: A meta-analysis. *Journal of Criminal Justice*, Vol. 60, 93-99.
9. Bolger, M. A., Lytle, D. J., Bolger, P. C. (2021). What matters in citizen satisfaction with police: A meta- analysis. *Journal of Criminal Justice*, Vol. 72, 101760.
10. Brockner, J., Wiesenfeld, B. M. (1996). An integrative framework for explaining reactions to decisions: Interactive effects of outcomes and procedures. *Psychological Bulletin*, Vol. 120, 2, 189-208.
11. Cohen-Charash, Y., Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol. 86, 2, 278-321.
12. Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A meta- analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 86, 3, 425-445.
13. Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M.,

Zapata, C. P., Conlon, D. E., Wesson, M. J. (2013). Justice at the Millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 98, 2, 199-236.

14. Dahlberg, S., Holmberg, S. (2014). Democracy and bureaucracy: How their quality matters for popular satisfaction. *West European Politics*, Vol. 37,3, 515-537.

15. de Blok, L., Kumlin, S. (2022). Losers' Consent in changing welfare states: Output dissatisfaction, experienced voice and political distrust. *Political Studies*, Vol. 70, 4, 867-886.

16. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org>

17. Gilley, B. (2006). The Determinants of state legitimacy: Results for 72 countries. *International Political Science Review*, Vol. 27, 1, 47-71.

18. Leventhal, G. S., Karuza, J., Fry, W. R. (1980). Beyond fairness: A theory of allocation preferences. *Justice and Social Interaction*, Vol. 3, 1, 167-218.

19. Lind, E. A., Tyler, T. R. (1988). The social psychology of procedural justice. New York: Plenum Press.

20. Magalhães, P. C. (2016). Economic evaluations, procedural fairness, and satisfaction with democracy. *Political Research Quarterly*, Vol. 69, 3, 522-534.

21. Magalhães, P. C., Aguiar-Conraria, L. (2019). Procedural fairness, the economy, and support for political authorities. *Political Psychology*, Vol.40 165-181.

22. The Polity Project. URL: <https://www.systemicpeace.org/polityproject.html>

23. Thibaut, J. W., Walker, L. (1975). Procedural justice: a psychological analysis. L. Erlbaum Associates, Hillsdale.

24. Tyler, T. R. (2011). Justice theory // Handbook of theories of social psychology: Volume Two (SAGE Social Psychology Program) (1st ed.) / Ed. by P.V.A.M. Lange, A.W. Kruglanski, T.E. Higgins. SAGE Publications Ltd.

25. Tyler, T. R., Blader, S. L. (2003). The Group Engagement Model: Procedural justice, social identity, and cooperative behaviour. *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 7, 4, 349-361.

26. Tyler, T. R., Lind, E. A. (1992). A Relational Model of Authority in groups. *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, 115-191.

27. Tyler, T. R., van der Toorn, J. (2013). Social justice // The Oxford handbook of political psychology: Second Edition (Oxford Handbooks) (2nd ed.) / Ed. by L. Huddy, D.O. Sears, J.S. Levy. Oxford:

Oxford University Press.

28. Tom W. G., van der Meer, T. W. G. (2017). Democratic input, macroeconomic output and political trust // Handbook on political trust / Ed. by S. Zmerli, T.W.G. van der Meer. Edward Elgar Publishing, 270-284.

29. Tom W. G., van der Meer, T. W. G. (2018). Economic performance and political trust // The Oxford handbook of social and political trust / Ed. by E.M. Uslaner. Oxford: Oxford University Press.

30. Varieties of Democracy (V-Dem). URL: <https://v-dem.net>

References

1. Horbatenko V.P. Spravedlyvist yak indyikator pravovoho i politychnoho rozvytku: aksiolohichni pidkhid. Politychne zhyttia. 2025. S. 5-12.

2. Kovalenko A., Kresina I. Poniattia spravedlyvosti v konteksti polityko-pravovoho zabezpechennia povoienni vidbudovy Ukrainy. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seria : Politolohiia. № 20. 2025. S. 16-23.

3. Matvieiev D.O. Spravedlyvist u vymiri psykholohichnoi nauky. Naukovi zapysky. Seria : Psykholohiia, (1). 2023. S. 45-51.

4. Sivers Z.F. Uiavlennia pro spravedlyvist yak skladova polityko-pravovoi svidomosti osobystosti. Yurydychna psykholohiia, № 1. 2015. S. 32-42. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_1_5

5. Shulika A. A. Osoblyvosti rozuminnia politychnoi spravedlyvosti v kontsepsi Dzh. Roulza. Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh, 1(1-2). 2018. S. 129-135.

6. Agostini, M., van Zomeren, M. Toward a comprehensive and potentially cross-cultural model of why people engage in collective action: A quantitative research synthesis of four motivations and structural constraints. Psychological Bulletin, Vol. 147, 7, 2021. P 667-700.

7. Anderson, C. J., Tverdova, Y. V. Corruption, political allegiances, and attitudes toward government in contemporary democracies. American Journal of Political Science, Vol. 47, 1. 2003. P. 91-109.

8. Bolger, P. C., Walters, G. D. (2013). The relationship between police procedural justice, police legitimacy, and people's willingness to cooperate with law enforcement: A meta-analysis. Journal of Criminal Justice, Vol. 60, 93-99.

9. Bolger, M. A., Lytle, D. J., Bolger, P. C. (2021). What matters in citizen satisfaction with police: A meta-analysis. Journal of Criminal Justice, Vol. 72, 101760.

10. Brockner, J., Wiesenfeld, B. M. (1996). An integrative framework for explaining reactions to decisions: Interactive effects of outcomes and procedures. Psychological Bulletin, Vol. 120, 2, 189-208.

11. Cohen-Charash, Y., Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. Organizational Behavior and Human Decision Processes, Vol. 86, 2, 278-321.

12. Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. Journal of Applied Psychology, Vol. 86, 3, 425-445.

13. Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M., Zapata, C. P., Conlon, D. E., Wesson, M. J. (2013). Justice at the Millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives. Journal of Applied Psychology, Vol. 98, 2, 199-236.

14. Dahlberg, S., Holmberg, S. (2014). Democracy and bureaucracy: How their quality matters for popular satisfaction. West European Politics, Vol. 37,3, 515-537.

15. de Blok, L., Kumlin, S. (2022). Losers' Consent in changing welfare states: Output dissatisfaction, experienced voice and political distrust. *Political Studies*, Vol. 70, 4, 867-886.
16. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org>
17. Gilley, B. (2006). The Determinants of state legitimacy: Results for 72 countries. *International Political Science Review*, Vol. 27, 1, 47-71.
18. Leventhal, G. S., Karuza, J., Fry, W. R. (1980). Beyond fairness: A theory of allocation preferences. *Justice and Social Interaction*, Vol. 3, 1, 167-218.
19. Lind, E. A., Tyler, T. R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press.
20. Magalhães, P. C. (2016). Economic evaluations, procedural fairness, and satisfaction with democracy. *Political Research Quarterly*, Vol. 69, 3, 522-534.
21. Magalhães, P.C., Aguiar-Conraria, L. (2019). Procedural fairness, the economy, and support for political authorities. *Political Psychology*, Vol.40 165-181.
22. The Polity Project. URL: <https://www.systemicpeace.org/polityproject.html>
23. Thibaut, J. W., Walker, L. (1975). *Procedural justice: a psychological analysis*. L. Erlbaum Associates, Hillsdale.
24. Tyler, T. R. (2011). *Justice theory // Handbook of theories of social psychology: Volume Two (SAGE Social Psychology Program) (1st ed.) / Ed. by P.V.A.M. Lange, A.W. Kruglanski, T.E. Higgins*. SAGE Publications Ltd.
25. Tyler, T. R., Blader, S. L. (2003). The Group Engagement Model: Procedural justice, social identity, and cooperative behaviour. *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 7, 4, 349-361.
26. Tyler, T. R., Lind, E. A. (1992). A Relational Model of Authority in groups. *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, 115-191.
27. Tyler, T. R., van der Toorn, J. (2013). *Social justice // The Oxford handbook of political psychology: Second Edition (Oxford Handbooks) (2nd ed.) / Ed. by L. Huddy, D.O. Sears, J.S. Levy*. Oxford: Oxford University Press.
28. Tom W. G., van der Meer, T. W. G. (2017). Democratic input, macroeconomic output and political trust // *Handbook on political trust / Ed. by S. Zmerli, T.W.G. van der Meer*. Edward Elgar Publishing, 270-284.
29. Tom W. G., van der Meer, T. W. G. (2018). Economic performance and political trust // *The Oxford handbook of social and political trust / Ed. by E.M. Uslander*. Oxford: Oxford University Press.
30. Varieties of Democracy (V-Dem). URL: <https://v-dem.net>